

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

Л Ю Д Е:

Арсен Яворенко, молодий пан.
Ольга, його жінка.
Харита, його сестра, дівчина.
Меланія Семенівна, його тітка, не молода вдова.
Модест Кирилович Крашевич, молодий пан.
Назар Підкова, хлопець.
Хведір Степанович Лапченко, крамарь.
Карпо Павленко
Гончук
Дід Тиміш
Чмалій
Старшина
Староста
Селяне й селянки старші й молодші.

Дієть ся на селі за наших часів.

ПЕРША ДІЯ.

Господа в Яворенків. Сьвітлиця по панському прибрана. З правого від глядача боку п'яніно біля зачиненого вікна. Двері просто (їми увіходять гості), праворуч (до Арсенової сьвітлиці) і ліворуч.

I.

Арсен і Харита.

Харита, Арсенова сестра, дівчина в простенькій сукні, сидить перед столом. Арсен стоїть перед нею розмовляючи і показуючи иноді на папери, що лежать на столі. Се кремезний чоловік, років до 30, чорнявий. Постать огрядна, рівна, широка в плечех. Видно, що чоловік тілом дужий. Хода тверда. Спокійний, упевнений погляд темних очей. Великий лоб, коротко обстрижене і наперед розчесане волосся; чорна борода, не дуже велика. На йому легенький піджак ясного коліру, довгі чоботи.

Арсен. Розумієш, сестричко, коли наша громада згодить ся, то за нею згодять ся й иньші громади. А за їми мусять пристати до справи й пани такі, що на їх землях болота.

Харита. Але сеж величезне діло буде: висушити чотири тисячі десятин болота! По иньших місцях се уряд або земство робить.

Арсен. А щож я винен, що земство відкинуло мою пропозицію, не схотіло за се брати ся? Ти-ж знаєш сама, скільки я воював на земських зборах. А діло се мати-ме величезну вагу: зробивши його, я відразу піднесу в гору добробут багатьох громад — се задля всього повіту буде добре.

Харита. Певне. І як ти се зробиш, то селяне тобі вірити-муть; а вже як народ кому повірив, то тому чоловікови є змога багато-багато доброго зробити.

Арсен. Мені того й треба, бо моя мета — вирвати хоч отсю частину нашого краю з її материяльного й духового занепаду і показати всім сонним, що треба і можна працювати.

II.

Ольга, Арсенова жінка, вбігає середніми дверима. Се молодичка років 20, середнього зросту, білява, з гарним пишним волоссям, — воно трохи вєть ся і оточає чєпурне личко мов яким ореолом. Очи веселі, сяють. Погляди, рухи жвавї, навіть нервові трохи, — все показує моторність, молоде, повне сили життя. На їй лїтня ясно-блакитня сукня, — видно, що молодичка вміє вбирати ся до ладу, зі смаком. Вся її постать робить вражіннє чогось яснєнького, весєленького, блакитнєнького. Вона нижча за свого чоловіка.

Ольга. Арсеночку! В сад! у сад швидче! (Ханає його за руки. Угледівши папери). Ах, ти знову за ділами!

Арсен. Треба зробити, бо зараз поприходять люде.

Ольга. Гості? От чудово! Так нудно, так скучно без гостей! Хтож то?

Арсен. Селяне.

Ольга. Бач, хто! А я й забула за їх. От уже невеселі гості!

Арсен. Вони за ділом прийдуть.

Ольга. Діло! діло! Все діло! Така нудота! Треба-ж колїсь і відпочити і повеселити ся.

Арсен. Вже-ж треба: в антрактах між ділом.

Ольга. Тільки антракти! Вони такі коротенькі! Се мені нагадує класи з їх лекціями, дзвониками... Ах, нудота на селі жити! Ну, скажи, Харитино, ну, невже тобі весело тут?

Харита. А весело. Чого-ж його все по городах сидіти? Арсен правду каже, що погано, як уся інтелїгенція купчить ся по великих центрах і цікавить ся тільки своїми власними справами.

Ольга. А щож іще їй треба робити?

Харита. Виходити на арену широкого, цїлонародного життя. Треба, щоб культурні люде йшли на село, працювали там і несли сьвіт і культурність туди, де сього нема.

Ольга. От я вже се чула, а нїяк не зрозумію, через віщо се так треба.

Арсен. Через те, що кожен з нас повинен служити своєму народови й краєви як уміє, повинен дбати про добро громадське, щоб людам краще — і тілом і духом — жило ся. То кожен мусить дбати, щоб люде

наші були не дикі, а осьвічені, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а найдені й напитені. Повинен дбати, щоб наша земля окрила ся не болотами та пісками, а полями з важкоколосим хлібом, садками запашними та лісами зеленими. І тільки той, хто дбає про се, тільки той і відбуває як треба громадську повинність.

Ольга. Та воно може й так, Арсене, та...

Харита (схоплюєть ся). А я-ж і забула, що мені в дитячу хату треба.

Арсен. Хиба вже є діти?

Харита. Сьогодні вперше поприводили. Да ніколи, ніколи мені тепер, — потім розкажу. (Швидко виходить).

III.

Ольга (тулючись до Арсена). Арсеночку, голубчику, любий, дорогий! (Зазирає йому в вічі). Зроби мені те, чого я в тебе попрошу!

Арсен. Моя пташечко, залюбки зроблю, коли могли-му.

Ольга. Вже-ж могли-меш. Знаєш що? Киньмо се все, поїдемо знов у город жити.

Арсен. Олю, ти мене вражаєш.

Ольга. А ти мене — думаєш — ні? (Одхиляєть ся від його). Ти мене ще більше. Відколи ми тут живемо, — я занудила ся так, що хоч пропадай.

Арсен. Скоро-ж ти занудила ся життям зо мною.

Ольга. Неправда! Спершу, поки ти на службі був, — гарно було. Всякі люде до нас ходили, про все з їми можна було розмовляти — про новини, про театр, про музику... Ах, музика! Тільки вона мене й розважає тут! От нещастя, що батько твій умер! Як би він живий був та хазяйнував сам отут, то був би ти й доси на службі. А то хазяйнувати схотіло ся! Ні, Арсене, справді — поїдемо в город!

Арсен. Сього я не можу зробити.

Ольга. Бач, який добрий! А казав, що зробить! (Пів жартом, пів поважно). Тільки рік як подружили ся, а вже нічого для своєї пташки не хочеш зробити!

Арсен (пригортає її). Моя дорога! Хиба-ж сьому правда? Я-ж раднійший усе зробити, щоб тобі любо було. Але-ж ти дуже добре розумієш, що в мене тут є важне діло.

Ольга. І що там за діло в тебе, що ти не можеш його кинути? Якесь хазяйство, якесь болото... Крашевич каже, що ти своїми ділами тільки людей проти себе обурюєш.

Арсен. А ти й віриш Крашевичу, Олю?

Ольга. Як неначе Крашевич нічого вже розумного не може сказати. (Відходить від його). А то-ж хиба не правда? Тобі болото краще, ніж я! Все сидиш або ходиш за ділом, а я сама... Така нудьга! О, Господи! так хочеть ся в оперу!...

Арсен. І се зовсім правда, що ти все сама сидиш. А що до опери, то, моє ти любе, — деж її тут візьмеш? Але ми поїдемо в неї в-перше, як буде сьвято.

Ольга. Що там — поїдемо на раз чи на два! Як би там жити та що разу! Ах, яка чудова річ опера! Памятаєш останню пєсу, Арсєне?

Ахъ! Недда, бѣжимъ! О, сжался!

Умру я безъ тебя!...

Страдать такъ невозможно...

Бѣжимъ, Недда, бѣжимъ, —
Моєю будь навѣкъ!*)

От коханнє!

Арсен (усьміхаючись). Оперне.

Ольга. Ах, чому-ж не в житті? Може-ж справді так буває? Не всі ж такі, як ти!

Арсен (сьміючись). Он як! То я вже не такий, як треба?

Ольга (кидаєть ся до його на шию і цілує його). Ох, ні, Арсеночку ти любий! Але-ж бачиш, кожен по своєму.

Арсен (пригортаючи її). Еге, кожен по своєму... От і я, моє серденько, хочу жити по своєму, а не так, як той чи иньший каже. Кинув я город і службу, бо се мені не подобало ся. Пішов на село, бо думаю, що так треба. І впевняю тебе, і ти далі побачиш, що тут жити далеко лекше, ніж у городі.

*) Паяцы. опера Леонкавалло, сц. III.

IV.

Увіходить Меланія Семенівна, Арсенова тітка, вдова, де-бела, сита панія, років 45, але вбираєть мов би вона молоденька.

Меланія Семенівна (падає на канапу). Ох! Ах! Утомила ся!... Боже! Се-ж просто неможливо! Ах, Арсене, як ти не хочеш бачити, що в мене вже ні сили, ні здоровля не стає що дня робити так, як я роблю?!

Арсен (переглядаючи на столі папери). Та хиба-ж я вас примушую робити? Та й щож ви робите, тьотю? До хазяйства-ж ви не мішаєтесь, а в кухні — там усе Оришка робить.

Мел. Сем. От вам! Можете послухати! Виходить, що я вже нічого не роблю, так тільки дурно хожу! З самісїнького ранку, не відступаючи, лаю Оришку та розказую їй, як треба робити — і я нічого не роблю!

Арсен (сміючись). Даремне ви лаєте Оришку: вона й без вас дуже добре знає, що їй треба робити.

Мел. Сем. От вам! Можете знову послухати! От вам дяка! О, як би мій брат, твій покійний батько, почув твої слова! Його кістки перевернули ся-б у труні!

Арсен. Облиште ви тата, — дайте йому спокій, тьотю!

Мел. Сем. А, ти, здаєть ся, хочеш сказати, що я йому й за життя спокою не давала? Так, правда, я жєнщина оцитная, з умом, я йому завсїди казала: кинь ти хазяйство, віддай в аренду землю та переїдемо в город жити! Але він такий саме був упертий та неслухняний, як і ти! Еге, завсїди скажу: такий самий упертий та неслухняний, як і ти!

Арсен. Тьотю, не треба сього казати.

Мел. Сем. Як то — не треба? Думала, умре брат, молодий племінник забере мене з собою в город, — аж він сам сюди! От вам! Можете послухати! Службу кинув... Та яку службу! Інжінєр путей соообщєнія! Чотири тисячі в год! А тепер? Подивись на Крашевича: хиба він робить так, як ти? Літо тут живе, відпочиває, а на зиму в город. У-двох росли з їм, у-купі вчили ся, а робите неоднаково.

V.

Харита увіходить.

Харита. Ну, от і я! Хоч не багато сьогодні привели дітей, але-ж привели.

Ольга. І на що се?

Харита. Як же, Олю, на що? Матери йдуть на роботу, на поле ходити-муть, кидають дома самих дітей, а діти всякого лиха можуть накоїти. Хиба мало через се пожеж буває? А ми в нашу дитячу хату будемо що-дня забирати дітей, то й дітям краще буде і пожеж поменшає.

Ольга. Тільки сад нам витовчуть.

Харита. Ні, я в сю половину саду їх не пускати-му. Се-ж під моїм доглядом буде. Та й баба Стеха така, що не дозволить дітям шкоду робити.

Мел. Сем. Буде вже й того, що фершалку брат із сестри зробив. Дуже гарно, що увесь день у своїй лікарні сидить, а тепер ще й тут із мужичатами сидіти-ме.

Харита. Чудово, тьотю! Є з мене тепер якась користь людям, ще й сама собі гроші заробляю. От як зберу скільки треба, — може поїду за кордон учити ся на лікарку.

Мел. Сем. Ще чого не було! От вам! Можете послухати! Одна фершалує, другий хазяїнує! Та ще якісь там філантропії заводять!... І задля кого-ж! Можете послухати: задля мужлаїв! Чи чуєш же ти, Арсене? Мов я не йому й кажу! Ах, я женщина опитная, з умом, і ніхто-ніхто мене не слухає!

Ольга. Вже-ж, Арсене, тьотя правду каже: на що тобі все се робити? Що тобі з того? Тільки ворогів наживеш. Щасливий же з того не будеш.

Харита. Ні, Олю, можна бути з сього щасливим. Мабуть отсе й є справжнє щастя. Бо, бачиш, все иньше, що є в світі: кохання, дружбу, рідних, багатство — все можна втратити, і все воно непевне; а раз ізроблене гарне діло зостанеть ся на віки, вплив його ніколи не кінчаєть ся. Се найпевнійше добро сьогосьвітнє, а через те й може воно найбільше щастя давати.

Арсен. Так! так! От ти дуже добре се сказала, Харито.

Як би то всі так розуміли сю річ, як ти!

Ольга. Подумаєш! Я теж розумію, але не згоджуюсь.

Арсен. Шкода мені, Олю, що ти не хочеш із сим згодити ся.

Ольга. І не хочу! І не хочу! І не буду згоджувати ся, не буду! (Спиняється враз і прислухається ся). Стрівай! співає щось... дівчата в саду... (Підбігає до вікна й одчиняє його. Чути пісню гуртову:)

Ой не ходи по леду,	Як я тебе не люблю, —
Бо завалиш ся!	Скарай мене, Боже!
Чи ти мене вірно любиш,	Буду тебе цілувати,
Чи ти чваниш ся?	Поки сон ізможе.

І націлував ся,
І намилував ся,
Як у саду соловейко
Та й нащебетав ся.

Ольга (спершу слухала пісню, потім біжить до п'яніно, відчиняє його і стиха приграє до співу. Як доспівано, говорить:)

Ах, як гарно! І чому ти, Арсене, не вмієш так співати, як Крашевич? (Арсен мовчки стискає плечима).

Гарно! (Знову приграє і стиха співає:)

І націлував ся,
І намилував ся,
Як у саду соловейко
Та й нащебетав ся!

Ах, ні! Я хочу в сад! (Зривається і хапає Меланію Семенівну). Ходіть, тьотю!

Мел. Сем. Ах, ходім! Піду в сад і хоч одпочину змученою душею серед природи! Мені так треба, так треба відпочити! (Виходять).

VI.

Арсен і Харита.

Арсен. Оттак, як бачиш, сестричко!

Харита. Та се може так... роздратувалась чого або що... Зовсім вона молода ще, мало жила й думала... виховання негарне було... Воно все се ще минеть ся.

Арсен. Отже не минається! Та, що повинна бути найблизчою до мене своїми надіями, думками, ділами, —

та стоїть найдалі і не хоче инакше стати. Рік зо мною живе і не може мене зрозуміти.

Харита. Від тебе, Арсене, залежить зробити, щоб було инакше: прихилити її до діла, зацікавити їм... Знаєш, як ти зо мною колись робив...

Арсен. Хиба я сього не роблю? Але-ж вона не хоче нічим моїм цікавити ся.

VII.

Підкова увіходить. Се хлопець років 18, білявий, худий дуже — аж очі позатягало. Ледви пробивають ся вуси, але на голові копиця розпатланого білого волося. Вдягнений так: сіренькі штанці заправляні в руді чоботи, піджак літній полатаний і помнятий, у руках простий картуз.

Підкова. Чи тут живе Арсен Петрович Яворенко? У мене до його є діло.

Арсен. Се я.

Підкова. А, се ви! (Підходить і подає руку). Назарь Митрофанович Підкова.

Арсен. Прошу сідати! (Харита виходить).

VIII.

Підкова. Се ваша супруга?

Арсен. Ні, се моя сестра.

Підкова (сідаючи біля стола). Добре.

Арсен (сідає проти його з другого боку стола). Яке-ж у вас діло?

Підкова. Та я, знаєте, роботи собі шукаю... А у вас окономія, так я думав — чи нема у вас чого в конторі...

Арсен. Якої-ж вам треба роботи? Що ви до сього часу робили, яку роботу?

Підкова (спираєть ся ліктями на стіл і стромляє обидві руки в кучму на голові). Та я, знаєте... стихами займаюсь...

Арсен. Стихами?

Підкова. Еге-ж... Такий у мене талант до сього з роду... От я тут (достає з кишені товстий зшиток) усю свою жисть ізписав — от я вам прочитаю, дак ви самі побачите, як у мене талант виявив ся...

Арсен. Ні, се ви може иньшим разом прочитаєте, а тепер просто коротенько розкажіть, що треба.

Підкова. Прочитати-б краще... Моя фамілія — Підкова. Там у Шевченка у його стихах тож єсть Підкова...

Отаман Іван Підкова
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чуприну,
Похожає вздовж байдака...

Через те я й стихи почав писати.

Арсен. Як то?

Підкова. Та так. Ще як я вчив ся в двохкласному училищі, так прочитав я в Шевченка, що був Підкова, і про його стихами пописано, так я його почитав за свого предка і тож став стихами писати. Ну, а з училища як я поступив у сільське правління і там год у писаря займав ся, то він мене не розумів, що, значить, у мене талант... Батько, простий мужик, — тож не розуміє... Так я пішов шукати образованіших людей і такого заняття, щоб я міг свій талант виявити. От я вам зараз прочитаю свої стихи... (Витягає другий товстий зшиток). Тут їх багато, — так як? уряд усі читати, чи на вибір?

Арсен. Ні, ви вже краще на вибір.

Підкова. Краще-б уряд... Ну, от я вам зараз про свою долю прочитаю:

Ой на дубі жолуді, —
Пливе гусак по воді.
Ой на річці очерет, —
Мені в серці уверед.
На вгороді лобода, —
А їй горе та біда:
Дурно талант пропада!
Так шмагаю я стихами,
Як той кучер батогами,

А мені говорять люде,
Що добра уже не буде
Із мужицького сина,
Роливсь у казюнного хрестянина,
Дитина не єдина,
Як сиротина,
А вони кажуть: такий як дубина!
А то вони дурні — як скотина!

О! А що? Ловко одчистив? Се сатира.

Арсен. Та сатира, сатира, да тільки на кого?

Підкова. Конечно, на тих необразованих, що з мене сьміяли ся... Найбільше прокляті парубки й дівчата... Вони того й не розуміють, що одна панночка так аж залюбила ся в мене... Мені про се ніхто й не казав, ну, та я й сам бачив, бо як стріне мене, то так

поглядає!... Вона догадалась, що я стихи пишу! Я їй до неї написав. Знаєте, я там у христоматії читав стихи про богинь... Ви читали христоматію? Дак їй я на такий манір написав:

Ти — Хвеміда,
Артеміда,
Гарная Венера!
Глянь на мене тепера!

Дальше я ще хотів писати, та не кінчив. І так їй і не передав, бо не встиг з нею познакомити ся — отсе до вас прийшов.

Арсен. Та се усе добре, а от скажіть мені — на що ви кинули свою сім'ю, свою хату? Робили-б ви дома на своїй землі — то було-б найкраще.

Підкова. А хіба Шевченко хліб робив? Там під його стихами попідписувано, де він їх писав: усе то в Петербурзі, то в Київі, то в Петербурзі, то в Київі. Так і я скитаю ся за свій талант, як він скитав ся, — у нас однакова доля.

Арсен. Так може неоднаковий талант?

Підкова. Чому неоднаковий? Адже їй він був мужик... І даже моя доля нещасливійша... Ви думаєте, що я трохи написав? У мене ще є... (Витягає ще товстий зшиток). Отсе тетрадь, а то ще є маленька (витягає маленьку). Я як сяду писати, дак тільки черк-черк — так ураз листок їй списав!... І через те я страждаю — от і тепер через свій талант я вже два дні скитаючись не обідав.

Арсен. Два дні не обідали? Бідолашний! Отсе вже зовсім кепський талант, коли через його не обідати! Ходіть же, там у нас обід є! (Підходить до вікна). Олю!

Ольга (з заду). Що?

Арсен. А йди на хвилиночку сюди.

Підкова. Се ваша супруга?

Арсен. Еге!

ІХ.

Ольга увіходить.

Підкова (підходить швидко до Ольги і подає їй руку). Назар Митрофанович Підкова! Знаєте, у Шевченка там є гетьман Підкова, дак то мій предок був.

Арсен. Олю, будь ласка, нехай там сьому добродієви дадуть пообідати. (До Підкови). Ідїть, пообідайте поки, — менї тепер ніколи, бо до мене он люде йдуть.

Підкова. Добре, займайтесь своїми ділами, а я своїми буду займатися. (Виходить ліворуч за Ольгою).

Х.

Увіходять: попереду Лапченко, а тоді старшина, Гончук, Карпо Павленко. Лапченко — чоловік середній на зріст, чисто й гарно вбраний у чумарку з тонкого сукна. Старшина — високий ставний чоловік, чорнявий, з бородою, поважний, років 40 йому. Гончук — невеличкий, сухорлявий, рухливий. Павленко — сьміливий погляд і мова, чорні вуси, без бороди, років 30. Усі в чумарках.

Лапченко. Доброго здоровля! (Здоровкаєть ся за руку).
Старшина й иньші. Здорові були! З вівторком! (Так само здоровкають ся).

Арсен. Здоровенькі були! Спасибі, що прийшли! Сідайте, прошу вас! (Гості сідають). А деж се ще добрі люде? Я ще декого кликав.

Павленко. Ідуть.

Гончук. Та ось і вони.

ХІ.

Увіходять староста і Чмалій.

Староста і Чмалій (здоровкаючись, як і попереду). Здорові були! З вівторком!

Арсен. Здорові! Сідайте, прошу вас! А дід Тиміш?

Староста. Задивив ся на ваші воли в дворі — зараз увійде.

ХІІ.

Увіходить Дід Тиміш: високий, увесь білий, довга біла борода, срібне волосся оточує виразне обличчя з ясними очима, кремезний ще, хоч і старий.

Дід Тиміш (говорять голосно й виразно:) Здорові були, хто в дому сьому! Зі сьвятим днем вівторком!

Арсен (підходячи до діда і здоровкаючись). Здорові, здорові діду! От дідови так уже найбільше спасибі, що прийшли, потрудилися, хоч і старі.

Дід Тиміш. Ще здужаю ходити, не важко.

Гончук. Та дід ще й роблять так, що хоч і молодому то добре.

Дід Тиміш. Гріх без роботи.

Арсен. Дак може будемо й про діло починати, люде добрі! Бо вже, здається, всі тут.

Гості. А щож, — починаймо! Кажіть, що доброго надумали!

Арсен. Гаразд! Спершу стсе вам розкажу, а як ви пристанете, то тоді вже й усій громаді. Частина нашої землі — болото. Ось гляньте на сей плян! (Розгортає плян, усі купчують ся коло стола, зазираючи в плян). Ось болото простягло ся по нашому повіту, зачіпає і нашу з вами землю. Моєї — 31 десятин болота, вашої — 307. Тепер вам не стає сіна, бо нема у вас ні лук, ні степу на його, то мусите купувати.

Павленко. А так.

Арсен. Коли-ж схочете, я з вашого болота зроблю 307 десятин сіножаті.

Гончук. Отсе добре!

Лапченко. Щось дуже вже дивно...

Староста. Такого мабуть ще з роду ніхто не робив.

Арсен. Ні, на світі такого багато робить ся. Он і в Чернігівщині сушать болота, і з болота стають сіножаті.

Лапченко. А я полагаю, що се трохи наче-б то казка.

XIII.

Увіходить Крашевич. Се панч білявий, чисто виголений, з закрученими в гору вусиками, в чепурненькому піджачку і в модних черевичках. Не високий. Таких літ, як і Арсен.

Крашевич. Здрастуй! (Подає руку Арсенови).

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу!

Крашевич (до Лапченка). Здрастуйте, Федоре Степановичу! (Подає руку).

Лапченко. Доброго здоровля! (Всі повставали, окрім Павленка й діда Тимоша. Крашевич злегка киває їм головою, — всі сідають).

Арсен. Ну, коли тобі не буде нудно, — бо ти вже се знаєш, — то посидь тут та послухай. А коли нудно, то прохось далі, — там десь жінка.

Крашевич. Я посижу тут, послухаю, — у вас цікава справа. (Сідає і бере з столика альбом; перекидаючи його та курючи слухає розмови).

Старшина. А хйба-ж ви, Арсене Петровичу, вмієте болота сушити?

Арсен. Умію, бо я того вчив ся. За літо ваше болото висушу.

Лапченко. На се в нас грошей не стане.

Староста. А вже-ж!

Павленко. А чи багато на се грошей треба?

Арсен. Не дорожче, як десять рублів на десятину, а може й дешевше.

Лапченко. 3070 рублів на нашу частку! Деж нам узяти такі гроші!

Староста. Се не з нашою силою.

Чмалій. А не з нашою.

Павленко. Громада — великий чоловік: схоче, то зробить.

Лапченко. Дак і три тисячі не малі гроші! А воно ще й дорожче стане, бо господа інжінери завсіди так: щитають одно, а виходить більше: кажуть — тисяча, а як ізроблять, то півтори або дві.

Староста. Дак се й у нас буде пять або шість тисячів?

Чмалій. А буде мабуть.

Лапченко. Давати таку велику суму, а ще чи буде що з того! Може господин інжінер загатять наші грошки в болото, та й годі.

Арсен. Я сушити-му своїми грішми, а ви мені заплатите, аж як висушу. Не висушу, — нічого не платити-мете.

Павленко. Та чого-ж ми ще думаємо? З болота ми ніякого добра не маємо. А то придбаємо 307 десятин сіножаті по десять рублів за десятину!

Старшина. Дак сеж дуже добре!

Гончук. Ще й як!

Чмалій. От тепер уже й я бачу, що добре.

Дід Тиміш (встає). Прощайте, люде добрі! (Хоче йти з хати).

Арсен. Куди се ви, діду? Пострівайте!

Дід Тиміш. Не можна! Вибачайте, пане! Піду. Прощайте!

Павленко. Та діло-ж, діду!

Дід Тиміш. Нечестиве діло! Нечестиве! Я про його й слухати не хочу! Гріх! Гріх! (Виходить).

XIV.

Лапченко. Так, так дід каже! Правду!

Павленко. А немає тут ніякої правди! Таке вигдавав дід, що й купи не держить ся! Се гарне діло, поміч людам, а він каже — нечестиве! Скільки тих болот висушено, та й не гріх, а тут на тобі!

Лапченко. А ти по чому знаєш, що їх висушено?

Павленко. Од людей чув, і книжку таку давав мені Арсен Петрович, дак я в їй читав.

Лапченко. Мало чого по книжках пишуть!

Гончук. А коли-ж правда? Треба не на казки оглядати ся, а на те, що справді се добре діло.

Чмалій. Ой ні! Тепер і мені страшно!

Староста. Держ таки не страшно!

Арсен. Дід сказав, що се нечестиве діло, а й сам не знає — через що нечестиве. Се часто так буває, що як людям не подобається щось нове, хоч і гарне, то вони його за нечестиве вважають.

Старшина. А я так думаю, коли щось гарне і нове люде вигдали, і нам із того добро буде, то треба його завести й собі. Хоч я сього діла й несвідомий, да як ви, Арсене Петровичу, радите що, то завсїди на добре виходить. Так я й тут вам вірю. Да тільки щоб уже не вскочити, ходіть на болото та розкажіть нам, як ви там будете робити.

Арсен. Дак що? Ходіть хоч і зараз!

Усі. Ходіть! ходіть! (Встають).

Арсен. Все вам покажу і все розкажу, і ви самі побачите, що се вам на добро, а не на лихо буде. (Виходять люде, а він за їми).

XV.

Лапченко (зостаєть ся позад усіх). Де се мій картуз? (Мов шукає, а як усі повиходили, то до Крашевича, — сей зостав ся сидіти). Модесте Кириловичу! чи не треба нам проти їх штуки та свою штуку встругнути? Тепер вони і в вас і в мене сіно купують, на випас скотину до нас оддають, а тоді вже годі. Сеж убиток!

Крашевич. Та й я се бачу, та нічого не вигадую.

Лапченко. Треба щось вигадати. А поки я буду куйовдити в себе на селі: я на гроші наполягати-му, а дід Тиміш боячись гріха, про нечестиве діло їм казки слезувати-ме, а нам се й на руку. А ви, Модесте Кириловичу, як би там у земського начальника, чи ще в якого начальства так підкрутили, щоб заперещеніє на се діло вийшло.

Крашевич. Трудно, бо діло законне... А в тім — спробувати можна.

Лапченко. Небезпремінно спробуйте! На щот там того, що він мужиків од начальства одвертає, або що... А там іще що вигадасмо... А поки бувайте здорові, піду з їми, послухаю, що вони будуть казати! (Подає руку).

Крашевич. Ідіть, ідіть, — се треба знати. (Лапченко виходить).

XVI.

Крашевич (сам). Хм, — от бестія Арсенча! Що коїть! Да се страшенну шкоду він мені зробить! Щоб же тут вигадати? (Починає ходити по хаті).

Ольга (увиходить). А я слухаю — наче ваш голос. Здорові були, Модесте Кириловичу! (Подає руку).

Крашевич. Здорові були!

Ольга. Що ви на мене так дивите ся?

Крашевич. Боже, якже на вас не дивити ся, коли ви що-дня розцвітаєте все краще й краще.

Ольга. Ви давно в нас?

Крашевич. Без вас здало ся, що дуже давно. Сидів отут та слухав ділові розмови.

Ольга. Ах, не кажіть! Я від сих ділових розмов та від дьохтем помазаних чобіт з дому втікла б! Сідайте-ж бо! (Сідає на канапі, Крашевич біля неї). Яка я рада, що ви тут! Тільки ви трохи й розважаєте мене, а то така нудьга, така!...

Крашевич. А Арсен? Хіба-ж він не прожене нудьги?

Ольга. Ах, уже мовчіть! Він так уліз у своє болото та в пньші діла, що вже й забув, чи я є на світі, чи мене немає. І на що ви се кажете? Ви-ж самі дуже добре се знаєте! (Сяйнула на його очима). Самі-ж знаєте, що тільки ви й розважаєте мене!

Крашевич. Розважати вас — о, се така солодка втіха, що я... (Спиняється).

Ольга. Що ви?... Щож — ви?

Крашевич. Ні, краще не казати-му. Коли ви не догадуєтесь, то краще мовчати-му. Колись... знаєте, як ми в темній алеї ходили з вами у вечір... я тоді пробував казати, а ви й не догадались.

Ольга (з протягом). А я й не догада-алась...

Крашевич. А може й догадались, та... Ви собі мовчите, а другому...

Ольга. Щож другому?

Крашевич. Може серце краєть ся.

Ольга. Бідне серце! Чим же його розважити? Нате, поцілуйте руку, — се вам буде розвага. (Дає руку).

Крашевич. Гарна розвага, але мала. (Бере одну Ольжину руку, тоді другу і цілує по кільки разів).

Ольга (наче однімає руки). Се вже дуже багато.

Крашевич. Дуже мало, ви хочете сказати? (Знов цілує її в руки).

Ольга. Ні, багато. Ви ще ніколи так багато не дозволяли собі.

Крашевич. А коли я дозволю собі ще більше?

Ольга (зривається з місця). Ой, якже мені хочеть ся співу! Заспівайте мені! (Біжить до п'яніно, сідає за його і озв-

раєть ся на Крашевича граючи очима). Ну, ходіть! Я гра-
ти-му, а ви співати-мете.

Крашевич (підходить). Чарівниця! Чого-ж ви хочете?

Ольга. Романсу гарного.

Крашевич. „Какъ сладко съ тобою мнѣ быть“ — аком-
панюйте! (Ольга грає, він співає:)

Какъ сладко съ тобою мнѣ быть
И молча душой погружаться
Въ лазурныя очи твои!
Всю пылкость, всѣ страсти души
Так сильно они выражаютъ,
Какъ слово не выразить ихъ, —
И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

(В-друге тихше, мов до Ольги:)

И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Люба! (Схиляєть ся до Ольги).

Ольга. Співайте далі! Ви так гарно співаєте! А музика —
то мое життя.

Крашевич. Бо ви самі — музика, чудова мелодія...

І ся мелодія займає мою душу, забирає все мое серце.

Ольга. Може хоч трошки зостаєть ся?

Крашевич. Ні, ні! воно все ваше.

Ольга. Співайте!

Крашевич (співає:)

Нежданно яркой звѣздой
Явилася ты предо мною,
И жизнь озарила мою!
Сіяй же! Указывай путь,
Веди къ непривычному счастью
Того, кто надежды не зналъ,
И сердце потонетъ въ восторгъ
При видѣ тебя!

(Доспівуючи схиляєть ся і враз обнімає і цілує Ольгу).
Воно уже потонуло!

Ольга (закидаючи йому руки за шию). Що ви зо мною ро-
бите?! (Цілує його).

ЗАВІСА.

(Далі буде).

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

ДРУГА ДІЯ.*)

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круг його ослінчики.

I.

Підкова (сам сидить за столом. Він тепер убраний ліпше, не такий блідий і худий і трохи не такий кудлатий. Виявко, що йому поліпшало жити. Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише. Спинить ся, подумає і знов пише). Ніяк не виходить отсе прокляте „подер“. Хоч ти лусни — рихми не доберу! От, здається, й не штука описати дощ — мало його бачиш, того дощу! — а отже як затнув ся, так і затнув ся! Спершу так ловко складало ся:

Дощ заляпав, заплюскав, заскакав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара нагулась як корова
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер...

Отут уже я й став — ніяк не добереш рихми! Ну, яка-ж би тут рихма?

І дощ по землі як подер,
Наче хтось у вулику чмелів запер...

*) Див. кн. VIII, стор. 169—186.

Ні, чмелів у вулику не запирають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загуб тепер —

О! от воно! от воно! Рихма готова, — гайда, Підкова! (Пише і проказує:)

І дощ по землі як подер,
То так він загуб тепер,
Наче хто з його шкуру здер,
Або хто п'яного в хату впер,
Трохи я з ляку не вмер.

Ху! скінчив! Оттак описаніє! Сьогодні вже друге віршів написав. Се гарне, ну, а те, що в ранці, так іще краще! Бо до своєї дами. Як лицарь — я їй стихи посв'ячаю. Є і в мене дама: О—ля! Просто, знаєте, як вона мене в-перве побачила, то аж заніміла, нічого їй сказати не могла... тільки повела мене в кухню і звеліла Оришці дати мені пообідати. Проклята Оришка завсїди мало їсти дає! Я так зараз і догадавсь! Ну, а мені тож треба влюбить ся, бо як я не закохаю ся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!... Тільки чого-ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую — чорт зна що доводить ся писати! — і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не насьмілится ся признати ся... Ну, та вже сьогодні вона покорить ся мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикащика чорт несе? — все заганяє мене щоти писати. Втечу швидче, залізу в гущавину, щоб ніхто не почув, та прочитаю ся тих стихів, да так їй одкатаю, що аж у серці їй запече! (Виходить).

II.

Арсен та Харита розмовляючи йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Вона дійшовши до стола, стоячи починає ті квітки розбирати, складаючи їх у пучечок, а Арсен сідає біля неї.

Арсен. Вона дівчиною й не була така. Вона прислухалася до моїх слів, згожувалася з добрими думками.

Дещо мені й тоді не подобало ся в їй, але я думав собі, що як одружимо ся, то дуже вона переробить себе. Аж воно... Спершу наче-б то й так. А далі все гірше та гірше... І от тепер — як бачиш: я в один бік, а Ольга в другий.

Харита. Вона нудьгує: ти все за своїм ділом, а діло се її не цікавить.

Арсен. Ото-ж то й горе, що не цікавить! Але чому-ж то так?

Харита. Знайди таке, щоб вона їм зацікавила ся.

Арсен. А чи се можливо?

Харита. Чому ні! І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботою та за роботою. Воно й на себе самого се негарно. Треба-ж свою силу й на далі зберегати.

Арсен. Зостанеть ся ще! Я радий, що з ділом так по-вело ся. Своє село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина також; з панів більшість також — ще тільки два села та троє панів як пристануть, то болота всього повіту в моїх руках. У своєму-ж селі вже на той рік на болоті сієно косити-муть, бо діла вже менша половина зостала ся. Як скінчу се, тоді моє слово придбає вагу серед людей, і я могли-му багато зробити.

Харита. О, певне зробиш!

Арсен. От іще справа, яку немнуче треба дуже посу-нути і широко поставити — щоб вона увесь повіт обняла і пішла далі: організація товариств тверезо-сти серед самих селян.

Харита. Добре. Я сама почну се в нашому селі, а тоді, як ти обробиш ся з болотом трохи, то пошириш далі.

Арсен. Неодмінно, — алкоголізм убиває, нівечить народ. Учитель мусів би ширити сю думку, да в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема. Поруч із сими товариствами, або, коли хочеш, і в купі з їми — філія центрального господарського бюро.

Харита. Ну, поки ти за се не клопочись — я сама. А то і болото, і бюро господарське, і лікарню буде —

над силу вже на себе береш. І хоч би-ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами.

Арсен. Та як же-ж без боротьби? Працювати, боротись і подужувати — се тільки й робить розумним наше життя. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що лякає темні голови своїми казками, та Лапченко, що примушував залежних од його людей кричати проти мене в громаді?

Харита. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурив проти тебе. На селі вже знов щось плетуть проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей...

Арсен. Та щож там? Звичайні сплетні. Нехай собі! Я стою твердо, і вони з мого становища мене не зсунуть. І Карпо Павленко — помічник у мене добрий. Він мені чимало полегкості робить. Та з нашим народом і легко робити і багато можна зробити! Та й що се ти мені проповідуєш берегти ся праці, коли сама і щиро і багато працюєш?

Харита. Ну, я там! Все націляю ся та наміряю ся! От може далі пощастить...

III.

Павленко (увіходить). Арсене Петровичу! Біда на болоті!

Арсен. Яка?

Павленко. Після обід частина робочих покидали роботу.

Арсен. Через що?

Павленко. Не хочемо, — кажуть, — та й годі! А се Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто й не винен, тим землі не дасть на осінь. Полякали ся деякі та й покидали.

Арсен. Ти, здаєть ся, правійша була, Харито, ніж я думав.

Харита. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

Павленко. Та й ті, що позоставали ся, ремствують: кажуть, щоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

Арсен. У вмові нічого того нема, а я плачу робочим більшу плату, ніж деінде.

Павленко. Та се й самі вони знають, дак же каламуть їх Лапченко з своїми прибічниками.

Харита. На лихо ще старшина занедужав і навіть небезпечно: я в його була сьогодні — тиф.

Павленко. Ото-ж тепер Лапченкови й воля крутити, бо староста за старшину править.

Арсен. Гарзд! Треба се впорядкувати. Ходіть зараз туди! (Ідуть усі троє, але їм назустріч Крашевич).

IV.

Крашевич. Здорові були! (Подає руку Хариті, тоді Арсенови).

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильна справа, то мушу йти.

Крашевич. О, будь ласкав! (Арсен виходить із Павленком).

V.

Крашевич. Скільки гарних квіток у руках, і ви самі розцвітаєте як квітка.

Харита. Облиште ваші банальні компліменти! Так погано їх слухати. Як вам не сором?

Крашевич (образившись). Чого-ж мені повинно бути сором? Не розумію! Колись ви инакше приймали мої слова —

Харита. Бо думала, що принаймні ваші думки, коли не діла, однакові будуть із вашими словами. А ви тільки казали фрази, щоб мене дурити, вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбирала тоді сього... того, що се була просто шарлятанерія.

Крашевич. Одначе, се вже занадто.

Харита. Ви заробили того. Я соромлю ся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

Крашевич. Чим же я нечесний? Щож тоді було? Два-три поцілунки якихсь, та й годі. Се-ж дурниця! Більшого-ж у нас не було.

Харита. І ви сьмієте?!... Та я не хочу говорити з вами, бо ви... ви нікчемний!... (Виходить).

VI.

Крашевич (сам, після павзи). А! і на чорта я сказав той комплімент! Так якось завикнеш казати, та й ляпнеш! Думав, що вона вже все забула. Погано, що розсердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Оля. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірять же? Повірять! Їм тільки засип усякими просьвітами, народніми добробробами, громадськими інтересами, та скажи, що мужика не треба різками бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі сі пакосні просьвіти да добробути хоч на те здатні, щоб очі кому треба замазувати. Ех, усіх би їх різками — так як мужиків!

VII.

Лапченко (увиходить). От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! (Подає руку). Я й до вас заїздив, — сказали, що ви тут, дак я й сюди.

Крашевич. А щож там?

Лапченко. Та, бачите, пильна справа, немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик — скасувати условія. Воно було у Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

Крашевич. А як на сходці більшість буде за його, а не за вас?

Лапченко. Ні, сього не страшно. Ми вже такі казочки між народом пустили, що моє почтеніє та й годі! Мужика одурити легко, бо він темний — як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він не бачучи і загуде в провалля.

Крашевич. Треба-б іще перед сходкою хоч пів відра нашим поставити.

Лапченко. Буде й се. А ви, Модесте Кириловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам винен гроші чи хліб, щоб не сьміли й писнути за інженера.

Крашевич. Не забуду. Але-ж у Чмалія, здається, тільки копія була, а саме умовіє в Арсена.

Лапченко. Не щож бо то й що! Про се-ж я й побалакати з вами хотів. Що, як би те умовіє у пана інженера добути? Нищечком, щоб він не знав... Ви з Ольгою Олександровною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ лежить.

Крашевич. Вигадайте!

Лапченко. А щож? Просьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... (Думає). А в тім... Може й справді? Гаразд, я спробую.

Лапченко. Чудесно! Постарайтесь, щоб документ на завтра. Треба пхати... А знаєте, я добув вексельок на його і в надлежащее время...

Крашевич. О, се будоб-б дуже добре.

Лапченко. Ще-б пак! У його грошей тільки-тільки стає — се вже я знаю! — а як по вексельку заплатити, то він сів, — розбпраєте?

Крашевич. Та деж ви добули? Розкажіть! (Виходить розмовляючи).

VIII.

Ольга швидко йде стежкою. З боку виходить до неї Підкова.

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив. Ах, Ольго Олександровно! Яку я інтересну штуку читав у христоматії про лицаря Айвенга, як він свою даму обороняв — ловко! Як би тепер так!

Ольга. Тепер уже нема таких лицарів.

Підкова. Може й є... Такі... в душі лицарі...

Ольга. Бач, як! І дам обороняють?

Підкова. А то ні? Та я й сам... От у мене й стихи про се єсть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, й до вас єсть.

Ольга. До мене?

Підкова. Еге: од мене — до вас.

Ольга. Цікаво! Ану, читайте, коли так.

Підкова (визигає папірець і читає:)

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма...

Ольга. Як? як? що ви прочитали?

Підкова. Се так у христоматії написано, що богині були
в гречеському храмі, — так я відтіля...

Ольга. А! Ну, читайте!

Підкова. Дозвольте з початку, а то перемінило ся.

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Моє серце з любови палає,
Наче сухий хмиз згаряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою заштиту,
Я твою красу прославлю по світу. ---
Дай же мені якого небудь привіту!
Так жадно дивлють ся на мене твої очі.
Як кіт на мишу серед ночі.
Я без тебе погибаю,
Любови твоєї благаю, благаю, благаю!

Ольга. Ха-ха-ха!

Підкова. Чого ви сьмієте ся?

Ольга. Ха-ха-ха? Як? Як? Так дивлють ся на мене ваші
очі, як кіт на мишу? Так ви мене до миші при-
рівняли?

Підкова. Та ні-ж бо! А тільки се, значить, так ска-
зано, що як котови здорово хочеть ся миші, то так
і мені хочеть ся...

Ольга. Мене! Ха-ха-ха!

Підкова (ображений). Не розумію, чого тут сьміяти ся!
Може ви не могли поняти моїх стихів? Так я вам
ще раз прочитаю і об'ясню...

Ольга. Не могла поняти? Ха-ха-ха!

Підкова. А вже-ж! Бо таких стихів даже в христоматії
нема... У їх скрізь самі рихми... Я їх сьогодні
пів дня складав...

Ольга. Бідний! Аж пів дня складав, морочив ся!... Як
мені вас жалко!... Ха-ха-ха! (Побігла, але потім спа-

шла ся). Та слухайте ви: глядіть же в-друге, ніколи не читайте мені таких дурниць, а то я Арсенови Петровичови розкажу. (Виходить).

IX.

Підкова (сам). Чи вона глузує з мене, чи се тільки так? Ні, неможливо, неможливо, щоб вона з моїх стихів насміяла ся?... Як то? мої стихи дурниця? Скільки над їм морочив ся, переправляв — рихма до рихми... А може де не так? Ану! (Дивить ся на папірець). Дама — храма, палає-згоряє-заливає, мої очі — серед ночі... — ні, все як треба. Чого-ж би се воно? (Думає). Догадавсь! догадавсь! Се-ж вона чоловіка боїть ся! Не дурно вона про його згадувала! Боїть ся признатись, дак хоче сьміхом закрити. Ні, мене не одуриш! Я два дні сидіти-му, а в-трое довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю! Признаєш ся і упадеш мені на груди! (Хоче йти і відразу спиняєть ся). А може суперник у мене є? О! коли ти зрадила мене, то я... слідком за тобою ходити-му, а піймаю! Підкову не одуриш! (Швидко виходить).

X.

Крашевич (сам вертаєть ся і сідає за стіл). Де вона поділа ся? Обійшов сад і не міг ізнайти. Ні, таки треба Арсена припинити! А то таку гору над мужиками взяв, що всі його слухають ся. Але-ж і впертий, — такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважив ся що робити. Але бестія — дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздить у гóрод, а то мені в зимку скучно без неї буде, бо та Жєня таки вже надокучила мені... Харита певне зостанеть ся тут фершалувати — дуже добре було-б... І надало мені колись із нею поромансувати! Але вона докучна з своїми ідейними балачками... От Олька — їси — не наїси ся! Солодко!

ХІ.

Ольга (вбігає). Здрастуй, любий! (Цілує його). Так приїхав, що я й не знала.

Крашевич. Та я тебе шукав у саду та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

Ольга. Облиш уже діла Арсенови, дорогий! Хай він робить діла, а ми тим часом...

Крашевич. А ми тим часом будемо цілувати рози! (Цілує Ольгу).

Ольга. Ах, рози! І над розою соловейко щебече... Не треба діл! Життя — то закохане щебетання серед квіток — отаке повинно бути життя! Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою... співучою пташкою... Літала-б... щебетала-б... ні про що не думаючи... Ах! (Заплющує очі).

Крашевич. А як ми щебетати-мем, як я поїду в город, бо мушу-ж...

Ольга. Ох, не кажи! Я не хочу про се думати! О, Боже, яка я нещасна! Він поїде в город, покине мене, а я... а я мушу тут гинути.

Крашевич. А хочеш, щоб і ти в городі була?

Ольга. Невже ти хочеш, щоб я втікла з тобою? Ох, страшно!

Крашевич. Ні, на щож се робити? Сього зовсім, зовсім не треба робити!

Ольга. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважила ся-б.

Крашевич. Ах, Олю, кажу-ж тобі, що сього зовсім не треба.

Ольга. Але се так поетично...

Крашевич. Може, але можна все зробити благопристойно і ти жити-меш у городі. Тільки ти повинна пособити мені.

Ольга. О, все, що хочеш!

Крашевич. Саму тебе Арсен у город не пустить, — значить, треба зробити так, щоб і він приїхав. Але поки він тут панькати-меть ся з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, — тоді він поїде.

Ольга. А як же се зробити?

Крашевич. Розбити його діло з болотом. Тоді всі його пляни загинуть: громади йому не вірити-муть, він і сам знеохотить ся до всього. Наша громада вже проти його, да в його формальна умова. Як би її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла-б у його болото.

Ольга. Ну?

Крашевич. Знайди в його сей папер, умову, і віддай його мені. Ти знаєш, де він?

Ольга. Мабуть у його в замкненому портфелю.

Крашевич. А ключ од портфелю?

Ольга. Завсїди у Арсена в кишені.

Крашевич. Але-ж ти його можеш виняти — в ночі наприклад.

Ольга. Ах, справді! Се чудово! Тільки... я не знаю, чи се не буде мов би... вкрати?

Крашевич. Зовсім ні! Вкрати — се значить щось собі взяти — гроші, чи річ яку. А паперу-ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну бо вже, годі! не церемонь ся! Се треба на завтра. Ти-ж моя гарна! (Пригортає її і цілує).

Ольга. Ах, знаєш, якось сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

Крашевич. Зовсім нема чого тут соромити ся. Ти будеш соромити ся і занাপащати-меш своє й моє щастя.

Ольга. Добре! добуду! Все для тебе зроблю, любий мій, гарний! (Обнімає і цілує його).

Крашевич (встає). Обережно, а то ще хто побачить. Ходім далі, там зручніше. (Виходять).

XII.

Підкова (сам виходить із кущів). От вам! Так не розум? Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів сьмієш ся! Шкода — не чув про що розмовляли. А як цілували ся — бачив. Ну, начувай ся-ж тепер! Підкова не такий,

щоб із його знущати ся! Він і Ляхів не бояв ся!
Кари тобі, кари!...

Бенкетуєш, ізраднице,
Мое безголове, —
Нехай собі бенкетуєш,
Нехай на здоров'є!
Нехай, клята, бенкетуєш, —
Я тебе скараю...

Се стихи з Шевченка, тільки я їх переробив, щоб
лучші були, то тепер уже сі стихи все одно, що й я
сочинив. Оттак, як у сих стихах, — так я тобі й зро-
блю! Побачимо ще, хто на кого пожалієть ся! Де
Підкова, — не кажи ні слова: там кара готова!

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи з боку
під тином колоди лежать.

I.

Дівчата (сидять на колодах і співають:)

Ой попливи, утко,
Проти води прудко, —
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.

Утоньки немає,
Матівки не буде:
Десь на мене молодую
На віки забуде.

Ой полети, галко,
Де мій рідний батько, —
Нехай мене одвідає,
Коли йому жалко.

Галочки немає,
Батенька не буде і т. д.

Ой полети, орле,
Де братічок оре,
Та й накажи йому, орле,
Яке мені горе!

І орла немає,
Братіка не буде і т. д.

Ой летить, синиці,
Де рідні сестриці:
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці!

І синиць немає,
І сестриць не буде і т. д.

Дівчина перша. От уже завели якої сумної!
Дівчина друга. Он парубки вже йдуть — може весе-
лійшої утнуть.

Дівчина третя. Ану, цитьте, — що вони співають.

II.

Парубки (співають спершу за сценою, а тоді виходять:)

Ой на горі та женці жнуть	А позаду Сагайдачний,
А по під горою	Що проміняв жінку
По під зеленою	На тютюн та люльку
Козаки йдуть.	Необачний.
Попереду Дорошенко	Гей верни ся, Сагайдачний!
Веде своє військо	Візьми свою жінку,
Славне запорожське	Віддай тютюн, люльку,
Хорошенько.	Необачний.
По середині пан хорунжий,	Мені з жінкою не возить ся,
Під ним кониченько,	А тютюн та люлька
Під ним вороненький	Козаку в дорозі
Грає дуже.	Знадобить ся.

Гей, хто в лісі — обізви ся,
Та викрешем огню
Та запалим люльку,
Не жури ся!

III.

Староста (іде до волости). Ех, біля волости розспівали ся!
Нема вам иньшого місця? (Дехто з парубків скидає шапку). Слухайте ви! Хто з вас там ходить на болото робити?

Голоси парубочі. Я! — І я! — Ми в-двох із братом. — І я.

Староста. Щоб од сього дня ніхто вже не сьмів туди ходити!

Один парубок. А чого-ж то так?

Староста. А того, що я так велю! Так громада присуждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті, — буде той у холодній сидіти.

Голоси. Та за щож? З якої се ради? Уже й заробляти не можна.

Староста. Можна, та не там.

Парубок (виступаючи наперед). А кому яке діло, де я заробляю?

Староста. Не пятакай! В інжінера навчив ся розпатякувати, — знаю, що ти вчащаєш туди!

Парубок. І вчащаю, бо він розумний чоловік і гарний.

Хиба я що проти закону кажу?

Староста. Не розпускай язика, коли начальство говорить! Гетьте звідсіля, бо тут сходка збирається!

Парубки і дівчата (виходять гомонячи). Се якісь нові права! — Гарні права; що вже не сьмій куди хочеш піти заробити! — Та начхати на його! — Еге, начхай, а він тебе в холодну. — А ти вже й злякався!

IV.

Лапченко та Чмалій увіходять.

Лапченко і Чмалій. Доброго здоровля!

Староста. Здоровенькі були! (Здоровкають ся за руку і зіходять на рундук, там сідають).

Лапченко. А що — звеліли писареві приговор писати про заперещеніє роботи на болоті?

Староста. Уже дописує. Як посходять ся, — зараз руки в людей поодбираємо, та й годі. Хоч би швидче! А то всі його так слухати ся стануть, що нікоторого й порядку не буде. Уже й так мужик носа дере. Парубок, пуцьверінок поганий — і той з тобою заводиться!

Лапченко. Ще-б не драв, коли такі порядки у себе інжінер позаводив: розплата з робочими що-тижня, по закону. От Крашевич: нема, — каже, — грошей, а бери квіток у лавку до Лапченка. А хто-ж за квіток у лавці дає за руб на руб? Сімдесять копійок! Трицять копійок бариша: десять назад у економію вертаєш, десять собі, а десять — для спокойствія — на сельське і волостное правленіє.

Староста. Всім вигода. А тепер і старшина такий підобрав ся, що в одну з їм співає: все по правді та по закону — хоч ти лусни!

Лапченко. Возмутитель!

Чмалій. Та воно се нам, звісно, лекше...

Лапченко. А ти, Чмалію, мовчи! Ти своє знай: десять рублів узяв за погубленіє сього діла, то й цить та слухай ся! Розбирай, що ми тебе купили! Розібрав?

Чмалій. Та розібрав... (Встає і йде до громади, що тим часом почала збирати ся).

Староста. Добре, що пан Крашевич пособляє.

Лапченко. Нехай пособляє. Як сього приборкаємо, тоді й його. Адже купимо з вами в-двох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: деж йому вдержати!

Староста. А вже-ж купимо. Дай, Боже, панам більше довгу на земельку набирати!

Лапченко. А нам її купувати! Годі вже панам панувати, — ще й ми над мужиками попануємо!

V.

Поки ті розмовляють, починає зіходити ся громада. Здоровкають ся, дехто сідає на колоди, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голоснійше, що вже Лапченка з старостою й не чути.

Павленко. Нема чого тепер громаді тут розбирати! Як висушимо болото, дасть вам чоловік суху землю, — тоді й будете розбирати, як йому гроші заплатити.

Чоловік перший. Як висушить, то скажуть: тепер у їх нема болота, добра земля, — та й накинуть таке по-земельне, що більше буде отлатків, ніж того бариша від болота.

Павленко. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Чоловік другий. Буде в нас нова земля, — буде з чого й платити.

Чоловік третій. А ти хіба не чув, що без дозволу від синода болота не можна сушити? А то буде кара.

Гончук. Коли-б ся брехня була правдою, то й тоді кара йому, а не вам.

Чоловік третій. Ні, нам, бо болото наше.

Павленко. Не збивай з пантелику людей брехнею! Арсен Петрович інженер і знає, що можна, а що ні.

Чоловік перший. Мабуть не дуже знає, бо прогнали з інженерів.

Павленко. Хто-ж його прогони? Він сам не схотів.

Чоловік перший. Та вже треба казати, що сам, коли проганяють.

Гончук. Ну, та й брехуни ви, як я на вас гляну!

Чоловік четвертий. Як таке діло, що нам за його ще й одвічати, то зараз піти та к бісовому батькови все розваляти, та й годі!

Дід Тиміш. А я вам казав: не займайте болота! Бо се вам так не минеться! Не минеться!

Староста. А що, люде добрі, — здається, вже багато зібралося, — можна починати. Я послав десятника до інженера, щоб сюди явився, бо громада потребує. А ми поки поміркуймо — що нам із болотом робити, щоб нас самих сей пан у болото не впер.

Павленко. Як же то так?

Староста. А ти цить, коли я кажу! Я був у гóроді з Хведором Степановичем (показує на Лапченка) і довідались ми: такий закон є, що хто висушить болото, хоч і чуже, дак тому буде й земля висušена.

Чоловік перший. Та невже? Дак се інженер нашу землю забере?

Лапченко. А забере! Усі начальствующі, котрим закони звісні, так кажуть.

Чоловік третій. Дак як же се? Він нашу землю забере, та ще ми йому за те й платити будемо, що він собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить! Вона йому не попустить.

Староста. Бачите, яку штуку підвів! Убереться посеред нашої землі та й почне відтіля воювати.

Павленко. Та се все брехня! Чом же доси ніхто про такий закон не чув?

Лапченко. Як би всі знали про його, то хто-б же давав болота сушити? От інженери й ховають закон.

Голоси. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по потилиці від нас! — Мало в нас і так усяких наших сидить, дак ще й сей!

Гончук. Що ви вигадуете? Деж таки він на шию сїдає?

Павленко. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

Староста. Придобрював ся до людей, щоб триста десятин землі йому дали. Побачите, що далі буде.

Голоси. Не даваймо йому землі! — Одніємо болото! — Годі вже йому сушити! — Не дозволимо!

VI.

Арсен (увиходить із портфелем у руці; всі стихають). Здорові були, панове громадо! (Дехто адоровкаєть ся, а більше що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там). Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть, яке! (Усі мовчать).

Староста. Та бачите, — дочулись уже ми про той закон, що хто болото висушить, то того й земля.

Арсен. Що?

Лапченко. Іменно.

Чоловік. Щоб люде свою землю віддали та ще й заплатили за те!

Арсен. Та що се ви кажете? Я якось погано розбираю.

Лапченко. Погано розбираєте? Хм! А нам так воно розбірно.

Чоловік четвертий. Та що там довго слезувати? Навпростець казати та й годі! Одузив нас пан інженер та й годі!

Арсен (поважно). Думайте про те, що ви кажете! Се неправда!

Чоловік четвертий. Ні, правда! Такий закон є, що хто болото висушить, то того й земля буде. А інженери дурють людей, кажуть, що сього нема, та й забирають у їх землю.

Арсен. Хто се вас баламутить? Всі закони понапечатувані. Покажіть мені, де сей закон напечатано.

Чоловік третій. Ми люде темні, — деж нам показати? А тільки є той закон.

Лапченко. Правду господин інженер кажуть, що такого закона в печаті нема. А через що? А через те, що господа інженери не допускають його у печать.

Голоси. Бач, як! — Самі не допускають печатати, а тоді й кажуть: нахось, де він! — Отсе так дурисьвіти!

Арсен. Не сьмієте ви такого говорити! А я вам кажу, що все се гідка брехня! Вибирайте з проміж себе людей, і зараз же поїдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників і попитаємо в їх — чи є такий закон. Покажемо їм нашу умову, і хай вони скажуть, чи я вас одузив хоч на макове зерно.

Павленко. Ну, чого-ж змовкли? Вибирайте-ж! Там усе видно буде — знати буде, хто бреше!

Гончук. А то порозпускали свої брехливі язики!

Голоси. Та щож... може й правду каже... Виберемо, — нехай пойдуть, довідають ся...

Чоловік четвертий. Що ви кажете? Довідають ся! Деж таки видано, щоб пани та за цаном руки не потягли? Та ще дасть їм скуп, то всі за його будуть.

Голоси. Правда! правда! — Не треба вибирати! — І так видно, що брехня!

Голоси інші. Та пострівайте! Треба-ж розібрати діло!

Голоси перші. Що там розбирати? — Видно й так! — Хай кидає роботу! — Не дозволимо більше робити!

Староста. А вже-ж! Припиняйте роботу! Не розходьте ся, люде добрі: зараз приговор про се буде, то будемо руки відбирати.

Арсен. А я вам кажу, що я роботи не припиню. Я маю право, — у мене є умова.

Староста. Нема у вас ніякої умови. Де вона у вас узяла ся?

Арсен. Як то — де? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! адже ти нічого не давав господину інженеру?

Чмалій (повуро). Не давав.

Староста. Правда, що писано умову, та потім громада роздумала та й не схотіла давати. Дак Чмалій і вернув її назад. Так, Чмалію?

Чмалій (повуро). Так.

Арсен. Та щож се? Чи я сплю, чи що? Так я-ж вам її покажу врешті! (Швидко відшикає портфеля і шукає там між паперами) Де се вона поділа ся? Нема... Стрівайте, я мабуть її дома забув...

Староста. Не клопочіть ся, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! (Виймає з пазухи папера і показує здалека).

Арсен. Як то? Вона у вас? Яким же робом? Дак се в мене її вкрадено?! Віддайте її назад! Зараз назад! (Кидає ся до старости, але тої швидко подаєть ся назад,

ховаючи папір у пазуху, а двох десятників тим часом придержують Арсена).

Арсен. Гетьте ви! (Відштовхує десятників, ті пускають його). Дак он ви як! Злодійством діло вчинили! Люде добрі! панове громадо! Та щож се робить ся? Ви-ж самі давали руки до сієї умови, а тепер дозволяєте злодіям, шахраям перекручувати справу!

Павленко. Не дозволимо!

Гончук. Не сьміють вони! (Але сі два вигуки зостають ся одинкові: громада мовчить).

Арсен. Он яка річ! Уся громада на шахрайство пристає. Уся громада! Тільки два чесних і зостало ся! Дак от кому я хотів пособляти! О, сліпі, сліпі! Зрозумієте самі колись, яку ви неправду чините і собі шкоду, та мабуть уже пізно тоді буде. Буде каяття, та не буде вороття! (Швидко виходить).

VII.

Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та грізно, де далі грізнійше.

Дід Тиміш. Чого-ж замовкли? Гріх треба покутувати! Хиба забули, яке то болото? Був тут колись гóрод великий і прогрішив ся перед Богом, як Содома і Гомора. І звелів йому Бог провалитись у землю, і стало на тому місці болото. І там усі тії люде сидять на дні й досі карають того, хто в болото вступає: хто вступить, того й затягне. Опанаса Панченка сієї весни затягло. Тарас торік утоп. Левченко позаторік загинув там. Вас іще досі милувало, але більше вже не помилує, ні, не помилує! Усі там погинете, божевільні! Бо ви зламали божу кару над грішними душами, то на вас тая кара впаде, на все село впаде! (Голосно, аж кричить). Спокутуйте гріх! Розваляйте нечестиву роботу! А то Бог покарає! Бог покарає! (Всі вражені в одну мить мовчать).

Голоси. На болото! Розваляємо! (Біжать).

ЗАВІСА.

(Конець буде).

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.*)

Сьвітлиця та, що і в першій дії.

I.

Меланія Семенівна та Ольга.

Мел. Семенівна. Ах, чудово! чудово! Як же ти витягла його?

Ольга. Нишком ключ узала від портфелю та й витягла. Так бояла ся!...

Мел. Семенівна. Але за те тепер як чудово: все пропало, і ми їдемо в город. Ах! Які в нас там журфікси та бали будуть, Олю!

Ольга (солодко). Ах, бали!... (Схаменувшись із острахом). А як Арсен таки не схоче?

Мел. Семенівна. Ти повинна на його напасти ся, спокую йому не давати, аж поки схоче! Який розумний сей Модест Кирилович!

Ольга. Ах, він такий розумний і гарний — чудо!

Мел. Семенівна. Гляди лиш, Олюню, не закохай ся в його! Бо щось уже...

Ольга. А хоч би й закохала ся, так що? Хиба не можна?

*) Див. кн. IX, стор. 287—305.

Мел. Семенівна. А не годить ся: повинність перед чоловіком! Хиба так, трошки, щоб веселійше було...

Ольга. А зовсім не можна?

Мел. Семенівна. Говорити про се не можна... Ах, кохала колись і я!... Я така нещаслива, така нещаслива була за своїм чоловіком!... Того я така й хвора тепер.

Ольга. Хиба він так мучив вас усякими ідеалами та принципами, як мене Арсен?

Мел. Семенівна. А на що-ж ти Арсенови потурала?

Ольга. Так бо-ж він тоді закохував ся. Мені мама за-всіди казала: коли ти, Олюню, помітиш, що мужчина вартий уваги, то випитуй, якого він напрямку, яких думок, які книжки любить, попроси в його тих книжок — читати не треба, тільки попереглядай, щоб знати про що воно. Тоді й сама ті думки хвали, мов і сама так думаєш. Бо тепер нова мода: вже не самої краси шукають мужчини, а ще часом випитують і яких думок панночка. То треба знати, що кому казати.

Мел. Семенівна. Твоя мама дуже розумна.

Ольга. О, вона так се все знає!... Я так і робила з Арсеном, і він не помічав... Сяк-так було одговорю ся, а він і вірить. Але я ніяк не думала, що він схоче мучити мене сим увесь вік

Мел. Семенівна. Чи скоро-ж він вернеть ся з тієї сходки? Цікаво знати, як там його посмикали... Нападись на його зараз же: тепер він буде на мужиків сердитий, то швидче згодить ся покинути село. Ох, піду спочину... Я так утомила ся: сьогодні трошки заспала, устала, пройшлась отсе садом — і просто знемогла ся... Боже, як важко жити на селі. (Ліниво встає і виходить).

II.

Ольга. Ох, як то воно буде?... А що, як Арсен догада-ється ся? Ой-ой! Ні, сього не може бути: він ніколи на мене не подумає. (Арсен виходить із своєї кімнати).

Арсене, ти вже тут? Вернув ся з громади?

Арсен. Вернув ся... Але таке нещастя мені трапило ся...

Ольга. Яке, Арсеночку?

Арсен. Пропала моя умова з громадою. І диво дивне — опинила ся в руках у старости.

Ольга. Невже?

Арсен. Якесь страшенне дурисьвітство, шахрайство!

Ольга. А тобі се дуже погано, Арсеночку? Сядьмо тут! (Садовить його на канані і сама сідає близько біля його).
Дуже тобі се погано?

Арсен. Так як же-ж не погано? Діло загинуло. Громада не дозволяє робити.

Ольга. Ах, які вони негарні! Бідний ти, Арсеночку! (Цілує його). Не варто за-для їх нічого й робити, коли вони такі негарні, що тебе, мого любого, так кривдять! Бідненький!

Арсен (пригорта її). Спасибі, серденько! Так мені тяжко!

Ольга. Забудь про їх! Не варті вони того, щоб про їх і думати! Думай краще про мене, про те, як я тебе люблю.

Арсен. Моя дружино дорога, люба! Я про тебе думаю, але-ж не можу я сього забути: стільки праці, клопоту, замірів, надій — і відразу все загинуло!

Ольга. О, гарного діла так багато на сьвітї. Хиба діло тільки й є тут, у сьому маленькому закуточкові? По великих центрах його ще більше. А тобі треба широкого поля, великої арени. Тільки там ти можеш свою силу показати.

Арсен. Ах, Олю! облиш се! Не хочу я тепер про се говорити.

Ольга. Навпаки, — тепер і треба говорити. Тебе тут тяжко скривдили: покинь усе і переїдьмо в город.

Арсен. Ні, я сього не зроблю.

Ольга. Чому?

Арсен. Я вже тобі багато разів про се казав.

Ольга. Але-ж то було тоді, як ти з громадою ладнав, а тепер ти-ж сам кажеш, що все загинуло.

Арсен. А може ще й не все. Я думаю, як направити діло.

Ольга. Нема чого тут думати: діла вже не направиш. Треба кидати й їхати в город.

Арсен. Я тобі вже сказав, що не поїду.

Ольга. Так зостань ся тут, підн ще попроси їх, тих, що тебе одурили, поклонись їм — може вони ще трошечки насміють ся з тебе! У тебе нема самолюбія, Арсене.

Арсен. Ні, воно є, да тільки не таке, якого ти хотіла-б. Я не піду прохати, не піду кланяти ся, а зостану ся тут і подивлю ся, що можна зробити, щоб направити діло.

Ольга. А вже-ж! Тобі дорожчі сі мужики, що тебе дурять, кривдять, ніж я! Я, що тебе так люблю! О, я нещасна! Ти мене не любиш! (Закриває обличчя руками).

Арсен. Олю, я тебе люблю, і ти се дуже добре знаєш. Але я не люблю таких безпідставних докорів, таких незароблених обвинувачень. Я тебе люблю, але почування до тебе не може мене примушувати і не примусить ніколи робити не те, що я повинен робити.

Ольга (зривається з місця і стає). А, так! Так я-ж тобі заявляю, що я не можу так жити, що я не хочу сього терпіти. Розумієш ти? Я хочу жити, а не пропадати в сій пустині! В останнє тебе питаю ся: згожуеть ся ти переїхати в город?

Арсен (встає). Ні.

Ольга. О, ти пожалієш, що сказав се „ні“! Пожалієш! Я далі так жити не можу!

Арсен. Олю, я бачу, що ти дуже стурбована. Заспокій ся і тоді ти може зрозумієш мене.

Ольга. Не хочу я нічого розуміти!

Арсен. Але-ж зрозуміти треба. (Виходить).

III.

Ольга (падає на канапу). Ах, Боже! Що-ж се? Думала, що се так уже пособить і — не пособило! Але-ж гинути тут, жити без Модеста — неможливо! Що мені вигадати? (Думає мовчки).

Підкова (тихо увіходить). Ольго Олександровно!

Ольга (жахнувшись). Га? Се ви? Чого вам треба?

Підкова. Я до вас за важним, за дуже важним ділом. За таким ділом, що воно вас касательно.

Ольга. Кажіть.

Підкова. Ви мене осьміяли, Ольго Олександровно. Осьміяли мої стихи. Спершу я думав — щось у стихах не так. Провірив рими — усе як треба. Тоді я догадавсь і почав за вами оглядати ся.

Ольга. Ви посьміли?!

Підкова. А хибя як мені, так і не можна підглядати, з ким ви ходите? О, я й не се саме бачив!

Ольга. Нічого ви не бачили!

Підкова. Овва! Стільки бачив, що даже байку Глібова про вас можна написати. А в їй списати, як ви з Крашевичем цілували ся.

Ольга. Як ви сьмієте?! Ви!

Підкова. А ви ж посьміли! Все бачив і знаю все! Не схотіли моєю дамою бути, — ну, дак і я-ж вам не попущу: зараз усе Арсенови Петровичу розкажу.

Ольга. Що ви думаєте робити? Божевільний!

Підкова. Коли вам се не до вподоби, то я можу сього й не робити. Тільки вже тоді й ви зробіть, що я вас попрося.

Ольга. Кажіть, голубчику! Коли зможу, то зроблю.

Підкова. Ще й як зможете, аби схотіли! Будьте ви й моєю дамою.

Ольга. Як то дамою? Щоб ви до мене стихи писали? Ну, пишіть!

Підкова. Не тільки стихи, а щоб... розумієте?... Ви розумієте?

Ольга. Ні.

Підкова. Оттак! Як із Крашевичем, дак розуміли, а зо мною, дак ні?

Ольга. Що?!

Підкова. Коли йому можна, дак чому-ж і мені не можна? Полюбіть мене, Ольго Олександровно! Що там Крашевич? Панок собі та й годі! А я поет, я вас стихами прославляю!... О, моя дамо! Моя Олю!... (Кидає ся до неї).

Ольга (зриває ся з місця і відштовхує його). Геть! зараз же геть відсіля!

Підкова. Геть! Ну, дак я до Арсена Петровича піду!

Ольга. Куди хочеш! Геть, мужик!
 Підкова. Ну, се ви так з опалу кажете. А роздумаете ся, то не те буде. Даю вам до завтрього подумати. Завтра або ви будете моєю дамою, або я все розкажу Арсенови Петровичу. Краще коріть ся, бо Підкова що схоче, те й зробить з вами! (Виходить).

IV.

Ольга (сама). О, Боже! Що-ж мені тепер робити? Хоч би Модест тут був, щоб порадити ся з ім!... Не послуhati ся сього проклятого вишкварка, — завтра він усе розкаже Арсенови, — пропала я тоді! Послуhati ся його... ні, ні, я сього не можу! Треба зараз же, зараз же зважити ся щось робити, щоб лихови запобігти. Що? (Думає, тоді враз). А, хай буде, що буде! Однак мені лиха не минути, а коли так ізроблю, то може краще буде. (Швидко виходить).

V.

Сцена якійсь час порожня. Далі увіходять Харита та Павленко.

Харита. І як се ви попустили, Карпе, щоб у громаді таке зробило ся? Адже у вас є свій гурт, — треба-ж було оборонити ся.

Павленко. Дак коли-ж їх більша купа.

Харита. Де більша купа, там ще не більша сила. Силу дає дух, дружність, і малий гурт може бути дужчий за великий.

VI.

Арсен (увіходить). Мені сказано, що Карпо прийшов. Ви з громади? Що-ж там?

Павленко. Дуже галасували і навіть на болото були побігли. Та Семен припинив: „Стривайте, каже, братці! Не робімо так з опалу. Треба ще роздумати ся та поміркувати. Ще поспіємо, бо тепер наша воля“. Дак вони й припинили ся.

Арсен. Поставте добру варту на ніч, а то щоб якої шкоди не наробили.

Павленко. І я сам там ночувати-му.

Харита. А хіба можна шкоди наробити?

Арсен. Вже-ж. У-поперек болота річка-ж тече. Тепер вона не розливається по всьому болоті, бо ми їй корито викопали. А як попусувати річці корито, то вона знову розіллється по болоті і робота пропала.

Павленко. Арсене Петровичу, позивайте громаду! Ми всі під присягу підемо, що умову вкрадено в вас.

Арсен. А що-ж тоді буде?

Павленко. Примусимо їх! І кара громадї буде.

Арсен. На що мені те? Мені треба з громадою ладнати, щоб у-купі діло робити, а не сварити ся.

Павленко. Тепер посварите ся, а потім вони сами побачуть, що се добре діло і дякувати-муть вам.

Арсен. Добрі діла силоміць не роблють ся. Насильне добро перестав бути добром і робить ся злом. А ти як думаєш, Харито?

Харита. Я з тобою згоджую ся. Твоя мета не дозволяє тобі силоміць досягати свого. Коли ти примусом його тепер візьмеш, то хоч би вони й побачили потім, що твоє діло добре, та завсїди вже між тобою і їми буде мов би мур який — се та образа, яку ти їм учиниш, зламавши їх. Вона не давати-ме вам робити в-купі.

Арсен. Так. І я не з тих, що ламають людей, аби досягти свого. Та ще й те: як уже підеть ся на сварку, то хоч неначе і в моїх руках буде сила, а таки не дадуть робити: знайдуть ся ті, що в ночі нишком роботу попусують, або ще як пошкодять. Однак не буде діла.

Павленко. А що-ж його робити?

Арсен. Підожду трохи, поки громада заспокоїть ся — день, два. А сам тим часом поговорю з людьми окремо, розкажу, вмовлю. І ви се робіть. Тоді видно буде, що й як починати. У всякому разі я сього діла так не покину.

VII.

Лапченко (увиходить). Доброго здоровля!

Арсен. Що вам треба?

Лапченко. Діло до вас є.

Павленко. Дак я туди піду. Бувайте здорові!

Арсен. Ідїть здорові! (Павленко виходить).

VIII.

Арсен (до Лапченка). Я не бажав би мати з вами ніякого діла. Прошу казати швидче, чого вам треба і йти зараз відсіля геть.

Лапченко. Получимо своє, то й підемо. Ваш покійний родитель позичав тут в одного чоловіка гроші — дві тисячі, у Єрмакова. І по тому векселю тепер строк вийшов... Тепер сей вексель получил за довг... Прошу — пожалуйте гроші.

Арсен. Покажіть вексель.

Лапченко (виймає вексель і показує Арсенови розгорнувши, але з рук не пускає). От і підпис вашого родителя. Сьогодні платити.

Арсен. Бачу. Зараз мати-мете. (Виходить у свою сьвітлицю).

Лапченко. Чудесно. Можна трошки і подождати.

Арсен (вертаючи ся згодом). Давайте вексель, — от вам дві тисячі рублів.

Лапченко. Дозвольте спершу пощитати. Сума не мала.

Арсен (кидає гроші на стіл). Щитайте!

Лапченко (бере гроші, лічить і ховає). Тепер у роцоті. (Віддає векселя). Тепер і мені вдовольствіє і вам. Бо як ви на болоті заробили, то вам приятно векселька свого викупити. Доброго здоровля! (Виходить).

IX.

Арсен. От іще нове лихо! Харито, ти не знаєш нічого про сей вексель?

Харита. В-перше чую. Ти-ж знаєш, що татко не любив, коли розпитували ся про його грошові справи. (Дивить ся на векселя). За тиждень перед смертю вида-

ний, — мабуть і не встиг тобі сказати. І саме в такий час се лихо! Се-ж ті останні дві тисячі, що ти позавчора з банку взяв розплачувати ся з людьми?

Арсен. Еге-ж. Зараз винен робочим рублів з п'ятьсот, а дома залишилося яких десять рублів. Що його робити?

Харита. Мабуть поїдь завтра до Титаренка та позич хоч стільки, щоб можна було робочим заплатити.

Арсен. А тоді? Я думав сими грішми довести діло до краю, одержати гроші від своєї громади і тими грішми далі посувати справу. А тепер?... А тут іще Ольга! Просто не розумію, що з нею стало ся! Ще ніколи вона така не була. Однак, каже, діло загинуло, так поїдемо в гóрод. Там веселійше, бачиш! Цілковитий егоїзм, цілковите нерозуміння того, як мені се боляче чути. Навіть не думає про те, що се-ж велика грошова страта — хоч се зрозуміла-б. Дак їй одно — аби веселійше.

Харита. Де вона тепер?

Арсен. Зачинила ся в своїй кімнаті. Я піду до неї на хвилину, — вона сьогодні така, — неначе хвора, чи що. (Виходить).

X.

Харита (сама). Бідний брат! Тільки другий рік як одружив ся, а вже нелад між їми. У неї всі нахильности зовсім в иньший бік. Вона його не хоче розуміти. От їй Крашевич дуже подобаєть ся. Ох, який він ізрадливий!... Гидкий!... Ну, та хай йому, — не займає тепер мене се... Минуло ся!...

XI.

Арсен (швидко виходить з листом у руці). Глянь, Харито, що я найшов у неї в кімнаті! (Кидає листа на стіл і не сїдає, — падає на стілець).

Харита (читає:) „Все скінчило ся між нами. Ви не можете мене розуміти. Ви ніколи не могли зрозуміти, що моя натура не на те здалась, щоб жити серед мужиків, але щоб упивати ся життям та коханням. За се мене втрачаєте. Я йду до того, хто вміє мене

любити і розуміти — до Крашевича. Більше не ваша Ольга“. (Прочитавши:) Бідний, бідний, дорогий мій! (Обнімає брата).

Арсен. Але за що-ж така страшна кривда? Хиба-ж я не кохав її? Хиба я не силкував ся дати їй змогу бути щасливою? І за що-ж се? Ні, се не може бути! (Зривається з місця). Так не може бути! Я не попускаю сього! Я верну її! (Хоче йти, але спиняється). Верну? На що? Щоб цілувати її після Крашевича, після сього гидотного?... О, ні! Сього я не хочу!... Мені не треба її! (Сідає знову і не помічає, що Харита тим часом плаче). Не треба!... Але-ж зневажити мене так!.. О, гидкі! Я не можу сього попустити, я повинен помстити ся! Дуель — дурниця, але є випадки, коли треба помсти, коли жити не можна без помсти! Тоді дуель гарна! (Хоче йти).

Харита (застулає йому дорогу). Стривай, Арсене, так не можна.

Арсен. Облиш мене!

Харита. Не можу. Ти мені занадто дорогий, щоб я попустила тебе се зробити. Дорогий не тільки як брат, але й життям своїм, але й духовою чистотою твого образу. Не можу я попустити, щоб ти сам свої принципи ламав. Щоб ти своє життя, свої сили, призначені на працю для добра твого народу, для добра людського, рівноважив із життям якогось ледаща і віддавав се життя задля почування помсти. У тебе иньший шлях.

Арсен. Пусти мене, — я хочу йти!

Харита. Ні, ти спершу повинен вислухати мене. Хиба тобі можна так мстити ся? Твоя помста не на дуелі з яким дурисьвітом, а в тому, що ти — сьвіт, а вони — тьма, і що ти, сьвіт, подужаєш їх на широкій громадській арені — не одного, а всіх! От твоя помста! Твоя особиста кривда мусить не закривати від тебе твоєї громадської повинности.

Арсен. Ох, я се знаю! Але-ж душа болить! (Сідає знову). Я любив її, я зробив її собі другом, братом, товаришкою всім моїм думкам, надіям, замірам — і вона

нічого не зрозуміла! Вона була моїм світоньком ясним і сама схотіла зробити ся темрявою. За що ж я такий нещасливий?

Харита. Ти сам казав, братику: щастя в дорогому для людини ділі.

ЗАВІСА.

ПЯТА ДІЯ.

Сад той, що і в другій дії.

I.

Арсен (сам). От тобі й нове життя з дорогою дружиною! Як недавно почало ся і як скоро скінчило ся, розбило ся!... Їй нудно було зо мною, бо я не ставав перед нею що хвилини навколїшки, не торохтів з нею про квітчасті нісенїтницї, а казав про поважне завдання життя! Хиба женщина може те зрозуміти? Хиба під її вузьким лобом може помістити ся висока, величня ідея? На словах... о, на словах вони признають се, а справді... Все, за що їх батьки, брати, чоловіки борють ся, мучуть ся, працюють, на смерть навіть ідуть, — все те їм річ незрозуміла, нудна, а часом просто дурниця, з якої вони сьміють ся, глузують!... Чоловік високої душі, могутчої сили, величньої ідеї — такий чоловік іде в бій за найкращі, найсвятїйші ідеали свого часу, за найдорожчий духовий скарб людський, — а вона? Що вона йому — другом стане, товаришом у роботі? Де там! Хоч зрозуміє-ж! Не сподївай ся! Їй він рівний з яким джигуном язикатим, крученим шелихвостом — той на неї кивне, а вона вже й зуби йому показує. Навіть того вона не може зрозуміти, що її-ж краса збуджує в душі тому, хто палає до неї високим, лицарським коханням! Одурений мужчина даремне дожидає в сьому ласкавому осяйному погляді відповіді на кохання; даремне шукає глибокого почування в тієї, яка не може знати її глибини й сили. Що їй до всього того?

Чужу честь, свою честь і шану вона не посоромить ся в bagno втоптати, аби кинути ся якому пройдисьвітови на ший! Ніжненькими пальчиками, щебечучи як пташка, з небесним виглядом вона роздирає те серце, що їй, нещасне, віддало ся — роздере й кине скрівлене під ноги — хай тріпочеть ся, конаючи в останніх муках!... І се люде? І їх можна поважати?

II.

Харита. Арсене...

Арсен. Харито, ти?! (Бере її за руку). Се ти прийшла — моя любя сестро, мій друже, мій товаришу!... О, який я радий, що ти прийшла! Я зараз сказав велику неправду на всіх женщин. Я забув, що серед величезної їх більшости є такі чисті, високі душею і розумом женщины, як ти. Моя дорога сестро, друже мій єдиний, ти завсїди мені розвагу, спокій і надію приносиш.

Харита. І отже мушу иньше тепер принести. Арсене, братику, стало ся нещастя.

Арсен. Знову нещастя? Ну, кажи! Я тепер не заплачу, не схитну ся. Годї вже!

III.

Павленко увиходить.

Харита. Ось Петро — він тобі сам розкаже.

Павленко. Лихо, Арсене Петровичу: не встерегли ми. У ночі прибігло мабуть з півсотні людей із села, кинули ся з коляками на робочих, попрогонили їх, побили... Річку перепинили, закидали, щоб вона знову розлила ся по болоті... Ох, задихав ся!... Біг з усієї сили...

Арсен. Вода розлилась?

Павленко. Розлилась, скоро на все болото буде.

Арсен. Ну, то й кінець справи! Тепер не можу зарадити лихови. Зв'язано руки. А робочі де?

Павленко. Розбігли ся всі зо страху — нема ні одного. Бо, кажу-ж, як із домаками кинули ся...

IV.

Ольга, за нею Меланія Семенівна.

Ольга (вбігає). Ах, Арсене, Арсене! (Кидаєть ся до його, але він оступаєть ся назад і здержує її рукою).

Харита (до Павленка). Ідїть, будьте ласкаві, в хату, підждіть там, — трохи згодом. (Павленко виходить).

V.

Харита. Тьотю, ходім і ми!

Мел. Семенівна. Ах, ні, я не можу! Я повинна тут пособити... Я жєнщина опитная, з умом — тільки я й можу тут пособити.

Харита. Нам краще тут не бути. (Хоче йти).

Арсен. Зостань ся тут, Харито!

Ольга. Арсене!

Мел. Семенівна. Ах, Арсене!

Арсен (виймаючи листа, до Ольги). Хиба сього не досить?

Ольга. Вислухай мене і ти побачиш, що я не така винна, як тобі здаєть ся. О, вислухай!

Мел. Семенівна. Арсене, ти повинен її вислухати!

Арсен. Я слухаю.

Ольга. Ах, Боже!... Ну, так, правда, я гидко зробила, я — погана, я — нікчемна. Вчора я посварила ся з тобою... Ах, як тяжко було!... Ти так мене скривдив, і я така зла була... І так мені схотїло ся помстити ся!... І я написала того листа нерозумного, а сама втекла і блукала ввесь сей час у нашому гаї... Ні, ні, я не думала втікати до Крашевича, я не могла-б сього зробити... Присягаюсь, що ніколи в мене й думки такої не було!... Ніколи в мене з їм нічого, нічого недозволеного не було!...

Мел. Семенівна. Ах, Арсене! нічого не було недозволеного, нічого! Вона мені всі свої таємниці звїрала.

Ольга. Я ручу ся... Я тільки хотїла помстити ся, а тепер каю ся, бо бачу, як се тяжко тебе вразило.

Мел. Семенівна. Ах, Арсене! — вона каєть ся! О, не вже ти будеш такий немилосерний?!

Харита. Тьотю, не займайте Арсена! Найкраще — ходім ми відсіля!

Ольга. Арсеночку! любий мій! дорогий мій! Прости мене! прости мене! (Благаючи складає руки). І не гляне на мене! Недобрий! Я-ж твоя Олюня! Ти бачиш — я не сьмію до тебе підійти.

Мел. Семенівна. Ах, Арсене! ти бачиш — вона не сьміє до тебе підійти.

Арсен. Тьотю, я вас попрошу не перешкожати нам. (До Ольги). Стрівай ще! Ти кажеш, що се жарт — злий, мстивний, але жарт. Сей жарт уразив мене боляче, тяжко... Але все можна простити, — не тільки жарт, навіть справжню помилку... Я тільки одного ніколи не можу простити — нещирости. Я хочу вірити в твою щирість.

Ольга. О, вірь, любий, дорогий мій! Своїй Олі вірь!

Арсен. Хочу вірити. Але ж учинок твій занадто вразив мене. Скажи щось, зроби щось — таке, щоб воно мене впевнило, щоб я міг тобі повірити і забути на віки сі два останні дні. Розумієш — я в непевности. І коли ся непевність не зникне тепер, зараз, то вона до труни не покине мене. Вона отруїть і тобі й мені все життє... ні, зробить його цілком неможливим, доведе до чогось гіршого... Так правди-ж, самої правди я хочу від тебе — яка-б вона не була! Я все прощу — опріч неправди.

Ольга. О, Боже!... Щож я можу тобі зробити або сказати? У мене-ж не може бути ніяких доводів, тільки моє слово. А ти йому не віриш. О, Боже, яка я нещаслива! (Палає на ослів, закриваючи обличчя руками).

Мел. Семенівна. Арсене! подивись, яка вона нещаслива! Як ти можеш мати таке камяне серце?!... Я женщина опытная, з умом...

Арсен (підходить до Ольги, одводить її руки від обличчя і зазирає їй ласкаво у вічі). Так правда? І все се був тільки сон, негарний, тяжкий сон? І вона знову з мною — моя Оля, моя дорога дружина, моє щастя...

VI.

Підкова (швидко увіхсдить). Арсене Петровичу! Підкова
получив од вас роботу, ви получите від його правду.

Не вірте, що вам кажуть. Ваша супруга вам змінила.

Арсен. Що?

Підкова. Я сам бачив, як вони цілували ся з Краше-
вичем.

Харита (бере Підкову за руку). Цитьте! ідіть зараз ізвідси!
Йдіть!

Підкова (одводячи її руку). Позвольте, я хочу об'яснить ся.

Ольга (закривши ся знов руками, крізь пальці). Неправда!

Неправда! Він сам до мене чепляв ся, а я його про-
гнала, так він тепер на мене набріхує.

Підкова. А, коли так!... (Виймає листа і подає Арсенови).
Прошу читати: екстренно важно.

Арсен (читає:) „Я відобрав твого листа. Що за фанта-
зія? На що я буду готувати ся виїздити кудись да-
леко? Пишеш, що будеш у мене незабаром, а й не
подумала, що з сього буде. Скільки скандалу й крику!
Такої одвічальности я не можу на себе взяти. Та
й на що се? Ми могли-б і далі зривати квіточки
наших приємних відносин і без романтично-сантимен-
тальних історій. Я виїзду в город, а тобі покидаю
сього листа. Сподіваю ся, що ти всю сю справу вла-
годиш тихенько... тоді я може ще вернусь на село...
А там і Арсен мусить же нарешті переїхати в го-
род, — тоді буде і тихо і любо. Цілую тебе. Твій
Модест“.

Підкова. Сей лист вони забули в своїому пальті, і я,
можна сказати, його відтіля виняв і пощитав, що
й вам його треба прочитати. Та я за їми слідком
ходив, можна сказати, і бачив, як вони до Крашевича
виходили в гай і йому якусь таку бумагу віддали,
що у вас із портфелю взяли. Я не дурак і потому
можу догадати ся, що се мабуть ваше условіє з гро-
мадою вони вкрали.

Арсен. Добре, годі! Підіть зараз до прикащика, скажіть,
щоб вам оддали всі гроші, які ви заробили, і зараз же

йдіть з мого дому і не сьмійте близько до його підходити!

Підкова. Як то? Дак се така дяка за мою правду?

Арсен (тихо, з притиском). Геть, я вам кажу, йдіть! Зараз! Ну!

Підкова (виходячи). Ну, положим! Не дуже! Наплювать мені на вашу роботу! Я вас у газетах опишу.

VII.

Арсен (до Ольги). Правду він сказав? (Ольга мовчить похнюпившись. Арсен кладе перед нею листа від Крашевича). Візьміть! Ви були гарною актрисою, але я актрис люблю тільки на сцені.

Ольга (схоплюєть ся і хапає листа). Я їду до мами.

Арсен. Се ваше діло. (Ольга швидко виходить).

Мел. Семенівна (виходячи за нею, глянувши на Арсена). У, варвар!

VIII.

Арсен (сїдає і говорить спершу стиха, де далі голоснійше). О, Господи! На що вона вертала ся? на що комедию грала? Мені-б лекше було, як би вона втекла й не вернулась. Тоді я думав би, що вона його покохала... Тяжко се було-б, та я знаю, що почування не від нас залежить, — могло й її скорити почування. Але я не думав би, що вона така нещира, така облудна. Стоптала все, що було сьвятого між нами, та ще й назнущала ся з його, торгувала їм! О, гидота!

Харита (торкаючи ся йому до руки). Братику!

Арсен. Ти боїш ся, що я не витримаю, що я... Ні, не турбуй ся! Найгострійший біль я відбув уже сьгодні вночі, — тепер я зумію бути твердим.

Харита. Еге, твердим, мужнім! Бувають у житті такі тяжкі часи, що, здаєть ся, нема ніякої надії на краще, ніякого виходу з безнадійного становища. Але поки людина жива, повинна вона не втрачати надії ні через віщо! Од найбільшого горя вона може перейти

до найбільшого щастя. Тільки треба духом не занепадати, мужнім бути — і ти се можеш зробити.
 Арсен. Спасибі! (Стискає їй руку).

IX.

Спершу чути якийсь галас, якийсь гомін, крики.
 Все дужче й дужче.

Харита. Що се?

Юрба селян (убігає в сад, кричучи, галасуючи один вперед одного). Щож се? — Дак он як ти? — Занапастив нас із дітьми! — Вода розлилась... Убити тебе мало!... — Дурив тільки нас!... — Кажі, що нам тепер робити? — Проклятий! — Будеш же ти за свій гріх тепер одвічати! (Насувають на його).

Арсен (спершу сидів не розуміючи, що се, а потім устав. Харита біля його). Що вам треба?

Селяне. Що треба? Голову тобі скрутити — от що! — За те, що нас занапастив!... Хапай його, братця! — Тягни його в болото! Нехай подивить ся, що він наробив! (Насувають іще ближче).

Харита (виступає наперед, мов захищаючи Арсена і простягає до селян руку, мов хоче їх здержати). Гетьте! Не займайте його! Недобрі! Хиба ви не бачите, кого ви займаєте? Він вам добро робить, себе для вас не жаліє... А ви... Подумайте, що ви робите! Боже мій!... Та єсть же у вас совість, єсть же правда в душі, — згадайте про їх! (Селяне на мить стихають уражені, а далі —)

Один селянин. Що ви її слухаєте? Бреше! Беріть його! (Відштовхує Хариту, хотівши йти до Арсена).

Арсен (виступає наперед і як грім гримнувши:) Назад усі!... І слухати, що я казати-му! (Всі стихають ураз і спиняються). Хай вийде один і каже, що зробилось і чого вам треба! Да каже тихо, без галасу! Ну, виходь хтось!

Селянин. А те зробило ся, що вода залила не то болото, а й поле наше: од кривої балки аж до села вода розлилась. Щож ми тепер робити-мем, що наше поле болотом стало?

Арсен. Дак он як! Ви сами собі лиха наробили, а тепер приходите ївалтом до мене, на мене нападаєте! Ви сами перегородили річку, примусили воду розлитися, а тепер я винен! Ви безчесно забрали в мене умову, не дали мені діла доробити, а тепер я повинен за ваш бѣзум та за вашу нечесність одвічати! Ви повірили дурисьвітови, що є якийсь закон нечуваний, сами прогнали мене, а тепер ще й ївалтуєте тут, тягти мене хочете! Ні, ви потягніть самих себе, потягніть того, хто вас дурив і до сього призвів? Де він? (Побачивши старосту, хлапє його за груди і мов викидає його наперед). Ну, ось ти скажи їм — що ти наробив? Подивись на громаду — ти в їх землю відняв, ти в їх хліба шматок відняв! Як же тепер? Сьміятися будеш, як їх діти плакати-муть з голоду? Геть, мерзений! Піди, повісь ся на гилляку, коли в тебе є хоч крихта сорому, хоч крапельина совісти!

Староста. Та щож... я... Хиба я сам?... Се він мене призвів... Лапченко...

Арсен. Лапченко! А ти-ж сам що думав? Де в тебе совість була? Де правда? За скільки ти її продав? Кай ся зараз же перед громадою, поки є час! Каж, хто тебе навчив брехати, мов би є такий закон, що я можу землю вашу собі забрати?

Староста (кланяється громаді). Простіть, панове-громадо! Нема такого закону. Все по правді робив Арсен Петрович. Все по правді. Лихий мене спокусив, Лапченко. „Вигадаємо — каже — що такий закон є, одуримо громаду...“ От і одурили!... Простіть, панове громадо! (Знов кланяється. Спершу всі мовчать).

Селяне. Дак таке воно діло! — Одурено!... — Беріть старосту, беріть його, бісового сина! — Ведіть його до Лапченка та обох утопимо в болоті!

Арсен. Стрівайте! Уже одно лихо на вас упало, — не беріть же на себе й другого! Про Лапченка потім будете думати, а тепер подумайте, як себе ратувати.

Селяне. Та що його думати? — Що ми видумаємо?

Павленко (що теж надійшов ще поперед на громадський галас). Нічого не видумаємо, — тільки одно: просімо Арсена Петровича, щоб він нас ратував.

Селяне. Треба просити! треба! (Кланяють ся). Поможіть нам! — Поратуйте! — Простіть нам, що ми дурні були, дурисьвітам повірили!... Темні ми...

Арсен. Темні! Але-ж і темні повинні бути чесні! А ви хиба чесно зо мною робили? Умову відняли...

Староста. Ось вона, тая умова... Бог із нею, візьміть її назад! (Кладе папір на стіл).

Арсен. На що мені її тепер? Я прийшов до вас із хлібом у руці, а ви стріли мене камінюкою. Вас Лапченко дурив і обдирав, а ви йому повірили більше, ніж мені — тільки через те, що на мені ся панська одежа, а вже як пан, то-то вам ворог! Але й пани бувають усякі. Є й такі, що хочуть усім людям добра і задля того працюють. Да тільки ви їх камінюками стриваєте!

Селяне. Простіть! — Невидючі ми! — Поможіть нам!

Арсен. Як я вам поможу, коли ви сами все діло поспували? Годі вже!

Харита (підходить до Арсена і знов стає поруч із їм. Стиха говорять). Арсене, у їх поля водою залило, хліба не буде, коли не поратувати... Діти маленькі... Поможі їм!

Арсен (стискаючи їй руку). Ластівочко моя! (До громади). Хоч би й хотів я вам пособити, то як се зроблю? Діло от-от уже кінчало ся, я всі гроші витратив, — де я тепер їх візьму? Нема мені змоги.

Селяне. Грошей ми дамо! — З громадських дамо! — Скинемось! — І ваші вернемо, і нові на роботу дамо! — Сами робітників постачимо! — Громадою робити-мем. — Тільки пожалійте нас, пособіть!

Арсен. А вірите мені тепер?

Селяне. Віримо! Всі віримо!

Арсен. Будете мене слухати ся?

Харита. Будуть! Будуть!

Селяне. Присягаємось, що будемо!

Арсен. Дак коли так, то будемо знов робити! Всю громаду на роботу! До діла!...

ЗАВІСА.